

УДК 338.001.36:65.011

Р. Лобай

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто підходи різних науковців та наукових шкіл до трактування поняття “ефективність” у економічній науці, здійснено їх аналіз. На основі порівняння сутнісних характеристик категорії, представлених українськими та іноземними авторами, здійснено групування відповідно до класифікаційних ознак. Сформовано власну класифікацію ефективності за видами.

Ключові слова: ефективність, економічна діяльність, класифікація, сутнісні характеристики.

Забезпечення прогресивного розвитку підприємства можливе за умови дотримання не лише належного рівня результативності, але й ефективності господарювання. Економічна ефективність господарської діяльності є складною категорією, що відображається в існуванні різних підходів до трактування та вимірювання результатів виробництва. Дослідники дискутують стосовно принципів вимірювання ефективності, іноді замінюючи результати виробництва витратами або враховуючи не всі результати чи витрати діяльності. Така різноманітність розуміння економічної категорії спричиняє відмінності в інтерпретації термінів та неузгодженість практичних підходів до оцінки діяльності підприємств. Вироблення спільного підходу до визначення цієї категорії дасть можливість економістам сформулювати чіткіші методологічні підходи до її оцінки.

Зміст, який надають поняттю “ефективність” як українські, так і зарубіжні вчені, має певні відмінності. Так, С. Мочерний вбачає сутність ефективності у здатності приносити ефект, у результативності процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [1]. Ефективність він визначає як: 1) відношення результату (ефекту) до витрат на його досягнення; 2) категорію, що розкриває тип причинно-наслідкових зв'язків виробництва; 3) показує не сам результат, а “ціну” його досягнення. Досить часто ефективність характеризується відносними показниками на основі двох груп параметрів – результату і витрат, що, проте, не виключає використання і абсолютних значень параметрів [2].

Подібною думки дотримуються й Б. Жнякін і В. Краснова, трактуючи ефективність як “співвідношення результату (ефекту) з витратами, що викликали цей ефект”. Розглядаючи ефективність у господарській діяльності, зазначимо, що підприємець організовує власну справу в очікуванні позитивного результату у вигляді додаткових надходжень, витрачаючи власні (вкладений капітал) і залучені (праця найманих робітників) ресурси. Ефективність виробництва у цьому випадку відображає кінцеві результати використання засобів виробництва і робочої сили за певний проміжок часу. З іншого боку, автори економічну ефективність розглядають як вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки) [3].

Л. Мельник та О. Корінцева розглядають економічну ефективність через комплекс господарських заходів, зокрема: 1) впровадження нової техніки; 2) інвестиційний проект; 3) укладання комерційної угоди; 4) реалізація господарського рішення; 5) втілення екологічних

ініціатив; 6) проведення соціальних заходів, спрямованих на підвищення добробуту людей, поліпшення інфраструктури, формування культурних цінностей тощо [4]. Спільними рисами таких заходів є їхня спрямованість на досягнення конкретного результату (соціального або економічного) та необхідність фінансових затрат (або витрат інших ресурсів).

К. Салига, розглядаючи економічну ефективність господарської діяльності підприємства, стверджує, що оцінка ефективності є завершальним етапом як фінансового, так і управлінського аналізу [5]. Ефективність більшості управлінських рішень повинна пройти оцінку з погляду загального успіху підприємства, його довгострокової життєздатності в умовах ринку.

Ф. Горбонос та інші, також не заперечують складність такої економічної категорії, як ефективність, що пов'язана з цілеспрямованою, раціональною людською діяльністю. На їхню думку, вона відображає: 1) виробничі відносини, що складаються між суспільством і підприємствами та окремими працівниками; 2) дію об'єктивних економічних законів, розвиток продуктивних сил, тип виробничих відносин; 3) є формою вираження мети виробництва [6].

В. Подольська та О. Яріш зазначають, що ефективність діяльності підприємства розкривається через показники рентабельності, що є відносними характеристиками фінансових результатів [7]. В. Бочаров також стверджує, що економічна ефективність діяльності підприємств визначається показниками рентабельності [8]. А. Шеремет притримується поширеного підходу, що ефективність економічних процесів вимірюється шляхом зіставлення результату і витрат [9].

Ефективність П. Друкером розглядається як вміння “правильно створювати потрібні речі”, а відповідно, ефективність у його розумінні є досягненням мети найбільш економічним способом [10]. Тут відчувається відмінність у підходах західної школи, оскільки таке трактування є дещо іншим розкриттям суті поняття “ефективність”, ніж його подають українські та російські науковці.

У вітчизняній економічній літературі для характеристики економічної ефективності діяльності підприємств часто використовуються такі поняття, як “результативність” та “продуктивність” (“продуктивність системи”), останній з яких співпадає за змістом із терміном “економічна ефективність”. Більш подібно до вітчизняних науковців характеризують Ефективність П. Хейне, П. Боуттке і Д. Причитко, стверджуючи, що вона є оціночною категорією, яка завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат [11].

Поділяючи погляди провідних вчених щодо визначення економічної ефективності, А. Череп та Є. Стрілець пропонують своє бачення цієї категорії, яку вони трактують як “максимальну вигоду, яку можна отримати при мінімальних затратах в процесі економічної діяльності з урахуванням додаткових умов, які мають місце в момент визначення ефективності відповідного господарського заходу” [12]. Під господарськими заходами автори мають на увазі введення нових видів продукції, укладання договорів із постачальниками, покупцями, придбання або модернізацію техніки, збільшення виробництва продукції тощо. В принципі, такий підхід перегукується з визначенням економічної ефективності, яке пропонують Л. Мельник і О. Корінцева.

В. Андрійчук характеризує економічну ефективність як співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому автор виокремлює три варіанти такого співвідношення: 1) ресурси і результати, виражені у вартісній формі; 2) ресурси, виражені у вартісній, а результати – у натуральній формі; 3) ресурси – у натуральній формі, а результати – у вартісній [13].

С. Дем'яненко ефективність підприємства розглядає як співвідношення між ціною продукції, її собівартістю та якістю, яке в умовах ринку має певні закономірності: зростання якості продукції призводить як до збільшення виробничих витрат, так і до підвищення ціни. Темпи зростання собівартості повинні бути нижчими за темпи збільшення ціни, оскільки обернений процес означає зниження ефективності діяльності підприємства [14].

С. Покропивний вважає, що "...змістовне тлумачення ефективності (продуктивності) як економічної категорії визначається об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством. Тому підвищення ефективності виробництва треба вважати конкретною формою цього закону..." [15].

На думку зарубіжних економістів, зокрема В. Парето, терміном "економічна ефективність" означає такий стан справ, за якого неможливо здійснити заміни, яка б краще задовольняла бажання однієї людини, не завдаючи при цьому збитку та шкоди бажанням іншої [16]. Відповідно, виходячи з цього тлумачення, ефективність виробництва є станом справ, за якого при існуючих виробничих ресурсах та рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити певну кількість іншого товару. Загалом "ефективність за Парето" є основою концепції ефективності конкурентної ринкової системи – так званий "Парето-оптимум", що визначає оптимальність розподілу ресурсів у випадку, якщо ніхто не може покращити свого становища, не погіршуючи становища іншого. Парето-оптимальними виступають розподіли, за яких будь-які подальші вигідні зміни вже є неможливими.

Інший іноземний науковець – Е. Росс поняття економічної ефективності розглядає не лише як предмет загальної економічної теорії та мікроекономічних ринкових систем, але й як об'єкт досліджень у теорії управління господарськими системами [17]. Зокрема, і як ключове поняття корпоративного управління та операційного менеджменту. У менеджменті поняття економічної ефективності має прикладне значення і пов'язується з концепцією майбутніх грошових потоків і їх вимірювання відносно теперішньої вартості. Перефразовуючи трактування Е. Росса, зазначимо, що будь-яку компанію за такого підходу розглядають як актив, здатний генерувати грошові потоки.

Підходи науковців – як українських, так і зарубіжних – відрізняються за кількома аспектами, проте можна знайти серед визначень спільні підходи, які належатимуть до окремих напрямів (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення терміну "ефективність"

№ з/п	Автор	Визначення	Джерело
1	2	3	4
1	А. Шеремет	Ефективність економічних процесів вимірюється шляхом зіставлення результату і витрат	Комплексный анализ хозяйственной деятельности (2006)
2	В. Подольська О. Яріш	Ефективність діяльності підприємства розкривається через показники рентабельності, що є відносними характеристиками фінансових результатів	Фінансовий аналіз (2007)
3	В. Бочаров	Ефективність діяльності підприємств визначається показниками рентабельності	Финансовый анализ (2007)

Продовження табл. 1

1	2	3	4
4	Ф. Горбонос	Відоображає виробничі відносини, що складаються між суспільством і підприємствами та окремими працівниками, дію об'єктивних економічних законів, розвиток продуктивних сил, тип виробничих відносин, є формою вираження мети виробництва	Економіка підприємства (2010)
5	К. Салига	Оцінка ефективності є завершальним етапом фінансового і управлінського аналізу. Ефективність більшості управлінських рішень повинна пройти оцінку з погляду загального успіху підприємства, його довгострокової життєздатності в умовах ринку	Ефективність господарської діяльності підприємства (2005)
6	С. Мочерний	Сутність ефективності – у “здатності приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат”. Ефективність – відношення результату (ефекту) до витрат на його досягнення, категорію, що розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва та показує не сам результат, а “ціну” його досягнення	Основи підприємницької діяльності (2005)
7	Л. Мельник, О. Корінцева	Розглядають через комплекс господарських заходів, зокрема: впровадження нової техніки; інвестиційний проект; укладання комерційної угоди; реалізація господарського рішення; втілення екологічних ініціатив; проведення соціальних заходів, спрямованих на підвищення добробуту людей, поліпшення інфраструктури, формування культурних цінностей тощо.	Економіка підприємства (2004)
8	Б. Жнякін, В. Краснова	Співвідношення результату (ефекту) з витратами, що спричинили цей ефект. Економічну ефективність розглядають як вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки)	Економіка підприємства (2004)
9	П. Друкер	Вміння “правильно створювати потрібні речі”, а відповідно, ефективність у його розумінні є досягненням мети найбільш економічним способом	Практика менеджмента (2006)
10	П. Хейне, П. Боуттке, Д. Причитко	Є оціночною категорією, яка завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат	Економіческий образ мышления (2007)
11	П. Хейне	Ефективність – це позитивний чинник, який найбільш послідовно підноситься економістами	Економіческий образ мышления (1997)
12	Економічний словник	Досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Форма вияву закону економії часу, зв'язок здійснюється через зростання продуктивності праці, її підвищення означає зростання ефективності сукупної праці, збільшення ефективності всього виробництва, зумовленої, насамперед, прогресом продуктивних сил	Економічна енциклопедія (2000)

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
13	А. Череп Є. Стрілець	“Максимальна вигода, яку можна отримати при мінімальних затратах в процесі економічної діяльності з урахуванням додаткових умов, які мають місце в момент визначення ефективності відповідного господарського заходу”	Ефективність як економічна категорія (2013)
14	В. Андрійчук	Економічна ефективність – співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва	Економіка аграрних підприємств (2004)
15	С. Дем’яненко	Співвідношення між ціною продукції, її собівартістю та якістю, яке в умовах ринку має певні закономірності: зростання якості продукції призводить як до збільшення виробничих витрат, так і до підвищення ціни	Менеджмент аграрних підприємств (2005)
16	С. Покропивний	“...Змістовне тлумачення ефективності як економічної категорії визначається об’єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством. Тому підвищення ефективності виробництва треба вважати конкретною формою цього закону...”	Економіка підприємства (2001)
17	В. Парето	Ефективність виробництва є станом справ, за якого при існуючих виробничих ресурсах та рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити певну кількість іншого товару	Трансформація демократії (2011)
18	С. Юрій	Терміном економічної ефективності розуміють такий стан справ, за якого неможливо здійснити заміни, яка б краще задовольняла бажання однієї людини, не завдаючи при цьому збитку та шкоди бажанням іншої	Економічна теорія: політична економія (2009)

Примітка: складено автором

Перелічені в табл. 1 підходи до трактування поняття “ефективність” можна об’єднати в групи за певними спільними рисами чи напрямками: 1) як стан, який відображається через певні показники; 2) як динамічну категорію – процес, що містить різні види діяльності суб’єкта господарювання.

Економічну ефективність у західній економічній науці розглядають як складну і багатоаспектну категорію, що сформована з певних елементів: 1) відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів та послуг, які виробляють з цих ресурсів; 2) максимального обсягу виробництва товарів і послуг із використанням мінімальної вартості ресурсів; 3) виробництва товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів; 4) отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів; 5) відношення цінності результату до цінності витрат тощо [18].

У тій же “Економічній енциклопедії” йдеться про відмінності між сприйняттям ефективності в різних економічних системах. Так, за умов ринкової економіки, чи

капіталістичного способу виробництва, узагальнюючим показником економічної ефективності є норма прибутку, оскільки економічна ефективність вважається конкретною формою дії закону економії часу. Тобто, згідно з таким підходом, економічна ефективність – це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці [19]. Водночас у розвинених країнах Заходу для народних підприємств основною метою стає максимізація чистого доходу на одного зайнятого, а не прибутку, що загалом не виключає необхідності використання показника норми прибутку, як при капіталістичному виробництві.

Розглядаючи різні аспекти ефективності, науковці також поділяють її за видами. Такі класифікаційні категорії змінюють залежно від вибору характеристик чи критеріїв поділу. Наприклад, С. Мочерний розглядав ефективність економічну та соціальну. Соціальна ефективність, на його думку, – це відповідність результатів господарської діяльності головним соціальним потребам, цілям суспільства та інтересам окремої людини.

Автори А. Череп та Є. Стрілець розглядають окрему категорію, що поєднує в собі соціальну ефективність та ефективність виробництва, – ефективність суспільного виробництва, яку вони характеризують як ключову узагальнюючу характеристику його результативності, що вимірюється відношенням величини створених товарів і послуг до сукупних затрат суспільної праці. Також науковці виокремлюють різні рівні такої ефективності: макро-, мезо- та мікро [20]. На рівні національної економіки ефективність суспільного виробництва відображає відношення розмірів створеного за певний період національного доходу до затрат суспільної праці; на рівні галузі, об'єднання, підприємства – відношення величини чистої продукції до затрат суспільної праці у кожній з цих сфер.

Класифікацію ефективності також здійснюють за видами економічної діяльності, за відношенням до об'єкта, за сферою застосування, за призначенням і методами розрахунку тощо. Зокрема, за сферою застосування розрізняють загальну, локальну і часткову ефективність. Загальна ефективність характеризує ефективність виробництва на підприємстві загалом; часткова – ефективність використання в процесі виробництва певних ресурсів (предметів і засобів праці, капітальних вкладень, робочої сили тощо), а локальна – окремі стадії виробництва, розподілу, обміну та споживання [21]. Важливо знаходити такі методи управління, переходячи від рівня держави до окремих підприємств, які б відповідали інтересам економіки загалом і окремих її ланок.

За критерієм сфери діяльності науковці так класифікують ефективність: бюджетна; інвестиційна; соціальна; економічна; правова; інноваційна; ефективність інтеграції страхових компаній з банками.

Оскільки у практиці управління підприємствами при здійсненні економічних розрахунків здебільшого оцінюють рівень ефективності використання окремих видів витрат і ресурсів чи економічну ефективність виробництва загалом та аналізують вплив різних організаційно-технічних заходів на показники діяльності підприємства, обираючи кращі варіанти організації виробництва чи запровадження нової техніки, технології, то за призначенням і методами розрахунку ефективність поділяють на абсолютну та порівняльну. Абсолютна економічна ефективність характеризує загальну віддачу від використання ресурсів і витрат та визначається загалом по підприємству, а порівняльна – економічні переваги раціонального використання ресурсів і витрат одного варіанту над іншим.

Хоча й видається розподіл ефективності на народногосподарську та госпрозрахункову дещо застарілим, проте вона подається як окрема класифікаційна категорія багатьма науковцями, зокрема, в працях Г. Тарасюк, Л. Шваб, Л. Федулової, А. Рагудіна, О. Зайцева та інших. Народногосподарська ефективність визначається на основі інтересів, мети і завдань народного господарства, тобто економіки загалом, а госпрозрахункова відображає результати діяльності та витрати окремого підприємства (об'єднання). У принципі, такий розподіл за своїми кваліфікаційними характеристиками перегукується з поділом ефективності на рівні макро- та мікро-

Поширеною також є класифікація за об'єктами визначення: ефективність діючого виробництва на всіх його рівнях; розвитку науки і техніки; капітальних вкладень, які використовуються для будівництва, реконструкції, технічного переозброєння підприємства з метою випуску нової продукції, збільшення обсягів виробництва; зовнішньоекономічних зв'язків; охорони навколишнього середовища [22].

На основі аналізу праць і наукових підходів вітчизняних та іноземних науковців до розподілу економічної ефективності за різними видами та ознаками було здійснено власну класифікацію (рис. 1).

Розглядаючи характеристики, суть та види ефективності, доцільно зробити акцент на економічну ефективність, не розкриваючи суті інших видів ефективності, серед яких виокремлюють соціальну (відображає відповідність витрат і соціальних результатів діяльності підприємства цілям і соціальним інтересам суспільства), екологічну (відображає відповідність витрат й екологічних результатів інтересам держави і суспільства) тощо.

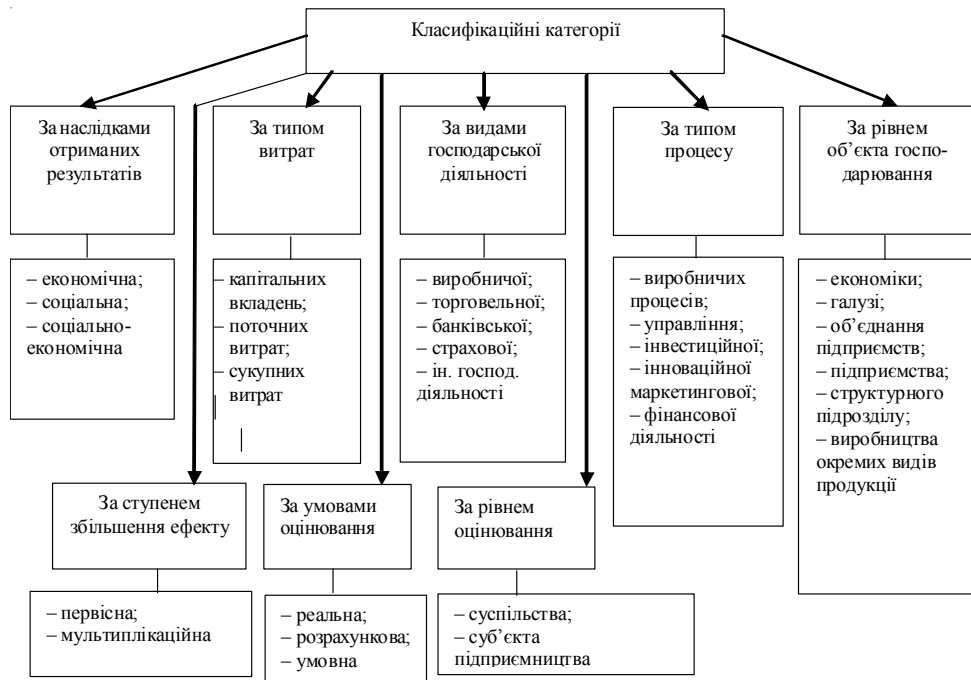

Рис. 1. Класифікація ефективності за видами (складено автором)

Розгляд та аналіз категорії “ефективність” з різних підходів та її оцінка для різних користувачів і цілей зумовлюють багатоваріантність напрямів її дослідження та визначення ефективності діяльності підприємства. Дуже часто при оцінці економічної ефективності на рівні підприємства допускається помилка, розглядаючи його як ізольовану систему, забуваючи, що підприємство є системою відкритою, а його діяльність має бути збалансованою із іншими суб’єктами макро- і мікросередовища. Намагаючись досягнути підвищення ефективності діяльності, треба пам’ятати про той можливий негативний вплив, який дії з підвищення власної ефективності можуть мати на інших суб’єктів господарювання, навколишнє середовище, суспільство та економіку держави загалом.

Література

1. Мочерний С. В. Основи підприємницької діяльності [Текст] / С. В. Мочерний. — К. : Академія, 2005. — С. 278.
2. Мочерний С. Основи економічних знань [Текст] / С. Мочерний. — К. : Академія, 2000. — С. 214.
3. Жнякін Б. О. Економіка підприємства [Текст] : навч. посіб. для вуз. / Б. О. Жнякін, В. В. Краснова. — Донецьк : Альфа-прес, 2005. — 160 с.
4. Мельник Л. Г. Економіка підприємства [Текст] : навч. посіб. для вузів / Л. Г. Мельник, О. Л. Корінцева. — Суми : Університетська книга, 2004. — 416 с.
5. Салига К. С. Ефективність господарської діяльності підприємства [Текст] : монографія / К. С. Салига. — Запоріжжя : ЗЦНПІ, 2005. — 180 с.
6. Економіка підприємства [Текст] : підручник / Ф. В. Горбонос [та ін.]. — К. : Знання, 2010. — 463 с.
7. Подольська В. О. Фінансовий аналіз [Текст] : навч. посіб. / В. О. Подольська, О. В. Яріш. — К. : ЦУЛ, 2007. — 488 с.
8. Бочаров В. Финансовый анализ [Текст] / В. Бочаров. — СПб. : Питер, 2007. — 240 с.
9. Шеремет А. Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности [Текст] / А. Д. Шеремет. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 415 с.
10. Друкер П. Практика менеджмента [Текст] / П. Друкер ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2006. — 400 с.
11. Хейне П. Экономический образ мышления [Текст] / П. Хейне, П. Боуттке, Д. Причитко ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2007. — С. 44.
12. Череп А. В. Ефективність як економічна категорія / А. В. Череп, Є. М. Стрілець // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. — № 5. — 2013. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>.
13. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств [Текст] : підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. — К. : КНЕУ, 2002. — С. 399.
14. Дем’яненко С. І. Менеджмент аграрних підприємств [Текст] : навч. посіб. / С. І. Дем’яненко. — К. : КНЕУ, 2005. — С. 317.
15. Економіка підприємства [Текст] : підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 449.
16. Парето В. Трансформация демократии [Текст] / пер. с итал. М. Юсим. — М. : Изд. дом “Территория будущего”, 2011. — 208 с.
17. Росс Э. Формула розничной торговли / Э. Росс, К. Филп // Вестник McKinsey [Текст]. — 2004. — № 1: Спец. вып. — С. 2—11 ; 24.

18. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. Т. 1. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Вид. центр “Академія”, 2000. — 864 с.
19. Економіка підприємства [Текст] : навч. посіб. / ред. Л. М. Гаєвська. — Ірпінь : [б. в.], 2001. — 145 с.
20. Череп А. В. Ефективність як економічна категорія...
21. Небава М. І. Менеджмент організацій і адміністрування [Текст] : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 2 / М. І. Небава, О. Г. Ратушняк. — Вінниця : ВНТУ, 2012. — 108 с.
22. Осовська Г. В. Менеджмент організацій [Текст] : підручник / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. — К. : Кондор, 2009. — 680 с.

R. Lobay

THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY

The various approaches of researchers and research schools to the interpretation of “efficiency” in economics are considered, and their analysis is done. Based on the comparison of the essential characteristics of the categories presented by Ukrainian and foreign authors, grouping according to classifications has been conducted. Author’s classification of efficiency by type has been formed.

Key words: efficiency, economic activity, classification, essential characteristics.